

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО**

Нарядько Галина Яківна

УДК: 126+303.372+301

**ОСОБИСТІТЬ В ЦІННІСНІЙ ПАРАДИГМІ СОЦІУМУ
ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія
та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Кавалеров Анатолій Іванович,
Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського,
завідувач кафедри філософії та соціології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Цибра Микола Федорович,
Одеський державний економічний
університет, професор кафедри філософії
та культурології

кандидат філософських наук
Довгополюк Віктор Олександрович,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
старший викладач кафедри філософії

Захист відбудеться 29 жовтня 2010 року о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 74.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36

Автореферат розіслано «25» вересня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балащенко

Підписано до друку 23.09.2010
Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60х90/16
Тираж 100 прим. Папір друкарський. Різографія.
Інформаційно-видавничий центр
ПНПУ імені К. Д. Ушинського
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Одним із центральних питань соціального знання у ХХ столітті стала проблема унікальності людської особистості. Все багатоманіття проявів буття визначається якостями та глибиною її сутності. Серед основних принципів моделювання соціальної системи на одному з перших місць стоїть антропний. Соціосистема є антропоною у тому розумінні, що репрезентує певну подібність «великої (сукупної) людини», яка у своїй внутрішній архітектоніці повторює єдину логіку складно-організованих об'єктів. Проблема пізнання «мега-особистості» сучасного людства є нагальною, як ніколи раніше. Це зумовлено потребами осмислення сучасної соціокультурної динаміки, нечуваним розвитком науки та виробництва, комунікативною революцією, що формує оновлене розуміння особистості. Антропологічна основа стає особливо значущою, адже в основі нового типу суспільства лежать фактори особистісного, духовного порядку, які виходять навіть за межі науки та передбачають залучення морального, естетичного, релігійного, співвіднесеного із не- і над- утилітарним світосприйняттям.

Проблема особистості як соціального суб'єкта періоду кардинальних перетворень в Україні знаходить прояви в духовному самовизначенні та самоствердженні. Особливої актуальності та значущості за таких умов набувають світоглядні проблеми вибору життєвих позицій та ціннісних орієнтацій особистості. Тому осмислення ролі особистості в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду виявляється досить важливим. В сучасній філософській думці аксіологічні проблеми є важливими не тільки в теоретичному, але й в практичному плані. Це особливо гостро відчувається в сучасній Україні, якій ще доведеться знайти свій шлях та гідне місце в світовому співтоваристві, долаючи результати тоталітарного минулого, екологічну та антропологічну духовну кризу сьогодення. З огляду на це постала необхідність творення нової моделі, в якій були б представлені чіткі уявлення про людину як духовну особистість.

Сьогодні доводиться визнати відсутність діючих механізмів реалізації принципу пріоритету особистості в дійсності. За цих обставин необхідним є розв'язання проблем перехідного періоду не тільки на суспільному, а й на особистісному рівні. Перехідний період позначився на життєдіяльності кожного члена суспільства, кожної соціальної групи, класу та нації взагалі. Все суспільство потрапило у ситуацію невизначеності, нечіткості перспектив подальшого розвитку в усіх сферах суспільного життя, включаючи невизначеність свого місця в системі цінностей нового устрою. Тому, здійснивши аналіз сучасного стану суспільства, нами дані рекомендації щодо вироблення ціннісних орієнтирів, які б відповідали новому суспільному устрою, новим соціальним цілям громадянського суспільства, а отже носили особочентричний (персоноцентричний) характер. Саме це поставило перед нами наукову задачу, яка полягає у соціально-філософському аналізі особистості в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках тематики наукових досліджень кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Інноваційність в методології та технології наукового й соціального пізнання» (№ 0109U000194) і є одним із аспектів соціально-філософського осмислення буття особистості в соціумі.

Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні ролі особистості в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду.

Зазначена мета роботи обумовила вирішення наступних завдань:

- дослідити проблему становлення особистості як цінності в дискурсі соціально-філософської думки;
- здійснити послідовний аналіз структури особистості в її генезі;
- розкрити сутність та зміст ціннісної парадигми соціуму перехідного періоду;
- визначити складові сучасної концепції особистості як цінності громадянського суспільства та дослідити тенденції щодо її реалізації в соціумі перехідного періоду;
- обґрунтувати необхідність розбудови та впровадження загальносуспільної ціннісної парадигми в перехідному періоді.

Об'єкт дослідження – ціннісна парадигма соціуму перехідного періоду.

Предмет дослідження – особистість в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду.

Методи дослідження. Дослідження здійснено за допомогою різних загальнонаукових методів. Зокрема, у роботі використовується системно-історичний метод, який дозволяє розглянути особливості статусу особистості в контексті соціально-філософської думки; порівняльно-історичний метод, який передбачає зіставлення однотипних явищ для визначення спільних рис, специфіки та пошуку, отже, оптимальних шляхів вирішення завдань; логіко-гносеологічний метод, що дозволяє виявити закономірності становлення особистості в її генезі; метод компаративного аналізу для з'ясування соціально-філософського змісту поняття «особистість»; соціально-прогностичний метод дозволив виявити взаємообумовленість між динамікою соціальних процесів та ціннісною парадигмою соціуму; метод концептуального моделювання, завдяки якому вдалось обґрунтувати необхідність становлення загальносуспільної ціннісної парадигми в контексті перехідного періоду.

Наукова новизна одержаних результатів. Це перше в сучасному українському філософському дискурсі дисертаційне дослідження, в якому з теоретичних позицій соціальної філософії досліджена особистість в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду та обґрунтована необхідність становлення загальносуспільної ціннісної парадигми в контексті перехідного періоду.

Вирішення конкретних завдань сприяло досягненню мети, зумовило та підтвердило наукову новизну отриманих результатів.

Вперше:

- виявлено вплив особистості на соціум в перехідний період, який характеризується визначенням напрямку, в якому рухається суспільство, при цьому, свідомість особистості відіграє провідну роль в еволюції суспільства;

- обґрунтована необхідність становлення загальносуспільної ціннісної парадигми в контексті перехідного періоду, що перетворить людство на нову глобальну цілісність, яка розуміється як спільність громадян, котрі утворюватимуть поліцентроване, комбіноване суспільство, якому властива єдність комунікаційних та інформаційних чинників.

Уточнено:

- визначення особистості, під якою розуміється суб'єкт суспільних відносин, наділений тілесною та духовною організацією, що має розумну природу, свободу (в межах відповідальності) та творчий потяг; особистості як «монадної», тобто здатної репрезентувати світове ціле у вигляді ціннісно-смыслового універсуму людства, його культуру й соціоетичні звершення, співвідносити себе з абсолютним моральним взірцем, тобто мова йде про моральний вектор будь-якого індивідуального світопорядку;

- роль особистості в процесі побудови громадянського суспільства, яка є стрижнем останнього в трьох її іпостасях: біологічній, соціальній та юридичній та основні її характеристики;

- розуміння індивідуалізму не лише особистісного, а й колективного як негативний прояв в громадянському суспільстві, де гармонійний розвиток можливий лише за умови його подолання на користь індивідуальності, що виражає спосіб буття особистості як суб'єкта самостійної діяльності та виступає рушійною силою розвитку громадянського суспільства.

Отримало подальший розвиток:

- погляд на структуру ціннісної парадигми соціуму як детермінант соціокультурної трансформації, яка включає такі чинники: соціальні ціннісні норми, ідеали, мету, сенс життя, уявлення про щастя, потреби, інтереси, життєву позицію, світогляд;

- обґрунтування значення цінностей в перехідний період, на основі різноманітних теорій соціокультурних змін, в межах яких трансформаційні процеси в сучасному світі трактуються в світлі ендогенних зрушень;

- дослідження загальнолюдських цінностей в дискурсі соціально-філософської думки з позиції можливості їх існування в загальнопланетарному масштабі та окреслення «ядра» цінностей, найбільш сприятливих здоров'ю та успіху;

- інтерпретація становлення та риси глобального інформаційного суспільства, яке одночасно з перетворенням в соціальній та економічній структурі, здійснює значний соціокультурний та соціально-психологічний вплив на особистість, в результаті якого відбувається формування інформаційної єдності всієї людської цивілізації. А це, в свою чергу, призводить до необхідності обопільного розвитку як техніки, так і людського потенціалу через інформаційні засоби зв'язку та комунікації у напрямку прищеплення сучасному поколінню цінностей, норм та ідеалів (в їх нерозривній єдності) задекларованих в конституціях демократичних країн світу.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в процесі дослідження теоретичні результати, сформульовані в дисертації положення та висновки можуть бути використані при аналізі проблем розвитку сучасного суспільства у соціальній філософії, у різних формах навчально-виховної роботи з метою виховання оновленої особистості як педагога, так і вихованця.

Висунуті й обґрунтовані в дисертаційному дослідженні ідеї та положення можуть бути використані не тільки філософською наукою, а й всією системою сучасного науково-теоретичного пізнання – в галузях етнополітики, педагогіки, психології.

Результати дослідження можна застосувати в розробці окремих напрямів і проблем соціальної філософії: соціальна свобода та відповідальність, соціальна активність, соціальні відносини тощо; при підготовці навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів, довідкової літератури з актуальних соціальних проблем суспільства в цілому та України зокрема.

У методичному застосуванні в педагогічній практиці може використовуватися концепція загальносуспільної ціннісної парадигми як умова гармонійного розвитку соціуму.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на наукових, теоретичних семінарах, засіданнях кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, а також знайшли відображення в доповідях на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: «V Харківські студентські філософські читання» (Харків, березень 2008 р.), «Традиція та інновація в науці та освіті» (Одеса, жовтень 2008 р.), «Філософія освіти як методологічна основа реформування школи» (Дніпропетровськ, квітень 2009 р.), «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави й громадянського суспільства» (Одеса, травень 2010 р.).

Публікації. Основні ідеї та положення дисертації висвітлені в 7 публікаціях загальним обсягом 3 друкованих аркуші. Всі публікації є авторськими, серед них 5 статей (1 стаття у співавторстві, внесок авторів рівнозначний), розміщених у провідних наукових фахових виданнях України, затверджених ВАК України, решта – тези та матеріали доповідей конференцій.

Структура дисертаційної роботи та її обсяг. Мета та завдання дослідження визначили послідовність викладу матеріалу та структуру роботи, яка складається зі вступу, двох розділів, які поділяються на п'ять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг – 170 сторінок. Список використаних джерел – 251 найменування, нараховує 21 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами та планами, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет, названі основні методи дослідження, сформульовані положення, які становлять наукову новизну роботи, розкривається практичне значення дисертаційної роботи, вказується апробація та публікації результатів дослідження, структура й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Особистість в ціннісній парадигмі в соціально-філософському вимірі»** досліджується проблема становлення особистості як цінності в дискурсі соціально-філософської думки, аналізуються ключові поняття дисертаційного дослідження, розкрита структура особистості в її генезі та виділені чинники ціннісної парадигми соціуму перехідного періоду.

У першому підрозділі *«Особистість в дискурсі соціально-філософської думки»* досліджується в ретроспективі проблема цінності особистості, для чого виокремлюються її джерела, процес становлення, розвиток і результати, що були досягнуті в рамках загальнофілософських теорій.

Проблема людини як особистості вперше в європейській філософії стає актуальною у софістів. В теоретичному плані мова йде про формування самостійної поведінки, яка не можлива без створення «приватних схем» і, як наслідок, нового бачення дійсності, що включає в себе два елементи – індивідуальне бачення світу та відчуття себе мікрокосмосом. Водночас формується опозиція: внутрішнє та зовнішнє (Я та світ, Я та інші).

Схеми та зразки особистості, висвітлені Августином Аврелієм, розкривають її становлення (перетворення з «ветхої» в «нову») та існування. Філософські теорії особистості Августина Аврелія, Фоми Аквінського, Піко делла Мірандоли та інших стали світоглядною основою для західної цивілізації Великого Модерну (О. І. Неклеса), європейської персоналістичної, антропоцентричної традиції, яка зводила особистість в абсолют, сприймала її як святиню.

Підприємницький етос, доктринально розроблений і репрезентований у працях Б. Франкліна, орієнтував людину на активну діяльність, ефективну реалізацію своїх особистісних потенцій, на креативний вияв того, що згодом було названо М. Вебером «дух капіталізму». І. Кант, І. Г. Гердер, Г. В. Ф. Гегель, Р. Декарт та інші досліджують феномен свободи, як однієї з фундаментальних рис особистості. Зокрема І. Кант стверджував, що становлення особистості пов'язано з самостійною поведінкою («свободою», «незалежністю від механізмів всієї природи»). З іншого боку особистість – це не лише свобода, але й обмеження останньої, тобто підкорення самостійної поведінки розуму та моралі. Ідеї антропоцентризму були характерні і для І. Г. Гердера, який проголосив особистість непересічною цінністю, що має вищий і самостійний сенс та наділяє їм все, до чого торкається.

На відміну від Нового часу, де приватна власність розглядалась як одна з умов становлення вільної особистості, К. Маркс виступає за її знищення, що сприятиме, на його думку, всебічному розвитку особистості, а праця стане не засобом існування, а творчою потребою. При такому підході до особистості

визнається її цілковита залежність від суспільного ладу, способу виробництва та розподілу у державі. Тобто особистість як окрема одиниця, яка виступає в центрі соціальної побудови, не має місця, на думку К. Маркса.

В працях З. Фрейда, К. Г. Юнга з особистості «скинутий ореол святості», вона опущена до рівня органічного комплексу, а її відносини з подібними собі дегенерують до рівня жорстокої біологічної боротьби, в якій руйнується і цінність самої людини як особистості.

Еріх Фромм відмовився від фрейдівської концепції людини, діалектично сполучаючи біологічне та соціальне. Він стверджував, що основою майбутнього суспільства може стати людина, здатна виявити любов до інших, людина з вірою в себе та вмінням відчувати єдність з усім, що існує на Землі. Така любов руйнує відчуження та дає можливість відчути себе необхідною, цінністю. Схожу концепцію, на нашу думку, представляє прихильник ідеаціональної культури П. Сорокін.

Поглиблено аналізують проблеми «самості» особистості С. Кьєркегор, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс, в роботах яких її винятковість та самоцінність впливає з відповідальності за світ та за саму себе. Головною цінністю буття стверджується особистість, яка вільно творить. З початку ХХ століття в Західній Європі сформувалась етика самоцінності особистості, представники якої – Д. Ройс, Е. Муньє, Б. Кроче, Б. Бозанкет – розглядають її як істоту з унікальним внутрішнім світом. Сенсом життя мислителі вважають самовтілення особистості, а єдиним критерієм істинності останньої – моральні цінності її самої, при чому вчинки особистості можуть не узгоджуватися із суспільними нормами.

З середини ХХ століття європоцентричне світовідчуття відходить на задній план, замість цього формується широке культурологічне світовідчуття, яке вимагало визнання самоцінності окремих культур. Ці глобальні зміни призводять до зміни розуміння особистості. Перш за все, вона перестає сприйматись онтологічно.

В українській філософській думці проблема цінності особистості розкривалась через толерантність, екзистенціальний характер філософствування, індивідуалізм, персоналізм як підкреслена значимість особистості та кордоцентризм. Думки щодо цінності особистості (після Бога) містяться в літературно-філософських працях Київської Русі, в гуманістичних працях Г. С. Сковороди, М. Гоголя, П. Юркевича. На початку ХХ століття в українській філософській думці продовжили розвивати тему самості особистості та її місця в соціумі П. Грабовський, І. Франко, М. Драгоманов та інші мислителі, які намагались визначити цінність особистості через взаємозв'язок з аналізом властивих для їх часу суспільно-економічних та політичних умов.

В радянський період підходи до визначення сутності особистості, її цінності, ролі у суспільному розвитку засновувались на принципах марксистської філософії, яка будувалась на основі протистояння фідейзму, суб'єктивного та об'єктивного ідеалізму. В 1960-х роках почали з'являтися роботи, які містили роздуми на теми сутності людини як особистості, її

свободи, діалектики її життя. Це роботи П. Копніна, І. Бичка, Л. Буєвої, І. Кона та інших. Виникає потяг до філософствування «людиноцентричного» та, водночас, раціонально вишуканого» (В. Табачковський). В 70-х роках, проблема особистості як цінності висвітлена в працях В. Шинкарука, І. Іванова, І. Молчанова, М. Тарасенко та інших. Зокрема В. Шинкарук обґрунтовує тезу про те, що критерієм ефективності певного типу суспільства є його людино-творчі, людино-стимулюючі потенції. Пізніше О. Яценко, С. Кримський, А. Лой, В. Малахів, А. Єрмоленко та інші дослідники продовжують займатись цією проблемою, зокрема у ноосферних розвідках С. Кримський акцентує на перевазі сковородинівського «мікрокосму» щодо будь-яких «макроскопічних» інтенцій особистості. Така тенденція притаманна багатьом сучасним українським філософам.

У другому підрозділі «*Структура особистості в її тенезі*» на основі компаративного аналізу визначень поняття «особистість» було з'ясовано соціально-філософський зміст даного поняття в авторській інтерпретації, виділено рівні, детермінанти, стадії становлення та розвитку особистості.

Соціально-філософський дискурс феномену особистості та використання методу системного аналізу щодо її природи дозволив виділити чотири взаємопов'язані та взаємообумовлені рівні розвитку особистості: біологічний, космічний, духовний та соціальний. В роботі визначаються детермінанти формування особистості, зокрема співвідносяться природні та соціальні детермінанти. До природних належать фізіологічні, генетичні, космічні, біосферні та географо-ландшафтні. Суспільство та культура, як засадничі складові соціального цілого, виступають соціальними детермінантами формування особистості. Вони є взаємопов'язаними складовими цілісної соціальної реальності. Природні та соціальні детермінанти, розвиваючись через свої взаємовпливи, становлять цілісний процес формування особистості.

Соціокультурна детермінація особистості здійснюється шляхом соціалізації індивіда. Сучасна теорія соціалізації заснована на працях Г. Тарда, М. Вебера, Дж. Міда, Ж. Піаже, Т. Парсонса, Р. Мертона, З. Баумана, в яких наголошується, що в сучасних умовах, особливо в розвинених країнах, особистість або соціальна група, виступає не лише об'єктом соціалізації, але й суб'єктом, тому її активність, самодіяльність впливає на вибір цінностей та цілей, запропонованих їй суспільством та відіграє вирішальну роль у формуванні особистості. Тобто сучасна людина більш схильна до самоконструювання (З. Бауман). Однак, процеси соціалізації, на нашу думку, продовжують відігравати певну роль в становленні особистості, особливо це стосується пострадянських країн (П. Бергер, Т. Лукман, Р. Інґлехарт).

Виділяють три головні сфери, в яких відбувається становлення особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість. Ці сфери об'єднує спільна риса – це процес розширення та примноження соціальних зв'язків із зовнішнім світом. З урахуванням наявних поглядів щодо структури соціальної діяльності можна виділити такі її складові: соціальні потреби, інтереси, свідомість (духовність), організація, матеріально-речові засоби, предмет, умови, результат

діяльності. Всі ці елементи відіграють важливу роль в процесі соціалізації, тому також виступають як детермінанти становлення особистості.

У третьому підрозділі «*Чинники ціннісної парадигми соціуму перехідного періоду*» на основі з'ясування суті поняття «парадигма» подається визначення ціннісної парадигми та виділяються її елементи або чинники, що перебувають між собою у закономірних діалектичних взаємозв'язках і являють певну цілісну єдність, яка має власну структуру та зміст.

Задля виявлення основ формування ціннісної парадигми як однієї з детермінант соціокультурної трансформації, було розкрито сутність та особливості формування елементів, що входять до її складу, а саме: соціальна ціннісна норма, ідеал, мета, сенс життя, уявлення про щастя, потреби, інтереси, життєва позиція, світогляд.

Соціальна ціннісна норма, як один з важливих елементів ціннісної парадигми є детермінантом суспільного розвитку, адже суспільство набуває своєї єдності завдячуючи тому, що деякі соціальні ціннісні норми є спільними для всіх членів суспільства, вони впливають на поведінку та їх інтегрування робить можливим функціонування суспільства як єдиної системи.

Поряд з ціннісною нормою у структурі ціннісної парадигми важливе місце займає ідеал, який тісно пов'язаний з цінністю. Остання є результатом реалізації певного ідеалу. Тому основою системи цінностей певної культури є ідеал. Існує два типи селекторів – індивідуальні ідеали та загальнозначущі або «загальні», колективні, масові ідеали. І, як наслідок, існує два типи вибору: індивідуальний, унікальний, такий, що відрізняється від інших членів суспільства, та «синергетичний» вибір, заснований на спільному суспільному ідеалі. Індивідуальний ідеал може набувати загальносуспільних рис, та навпаки, з часом загальнозначущий ідеал може втрачати вплив та набувати рис індивідуального. Таким чином, саме особистість робить вагомий внесок у розвиток ідеалу, але лише за умов, коли індивідуальне починає хвилювати спільноту, тільки тоді відбувається вплив на формування соціальних цінностей. Тому становлення загальносуспільного ідеалу «передбачає водночас самореалізацію індивіда та абсолютне згуртування суспільства» (С. Л. Талмон).

Ціннісна парадигма включає в себе такий компонент, як сенс життя. Він визначається тими цінностями, які особистість, соціум вважає для себе найважливішими. Тому, втративши ціннісні орієнтири особистість, соціум водночас втрачає сенс життя. В перехідний період, який супроводжується зміною або оновленням цінностей, відбувається послаблення або відсутність сенсу життя, що негативно впливає на особистість. В умовах сьогодення пошук спільних сенсів життя, прагнення до спільних сенсів життя, до єдності індивідуальних і загальнолюдських цінностей є єдиним шансом людства на виживання. Водночас необхідно усвідомити, що ототожнення сенсу життя із задоволенням, не може надати життю сенс, тому що воно є «миттєвим» модусом життя, в якому особистість залишається в умовному стані задоволення, але не досягає миру з предметом, який в цьому випадку виступав би світом цінностей.

З метою з'ясування ступеню значущості потреб для особистості, що впливає на уявлення про виховання, соціальну політику, було визначено природу потреб. Вона заснована на об'єднанні об'єктивних відносин, спонукання до діяльності та стану суб'єкта, що відображає ці відношення. За багатством потреб, їхнім характером, способами формування та реалізації можна значною мірою судити про рівень розвитку особистості. Потреби людей є рушійною силою розвитку суспільства та особистості. Тому важливим є формування на рівні держави, перш за все, таких настанов, які б сприяли формуванню вищих духовних потреб.

Важливим детермінантом ціннісної парадигми виступають інтереси особистості. Вони, як і потреби, є рушійною силою діяльності. Тому для розуміння суті суспільних процесів необхідно відшукати справжні інтереси дійових осіб. Задача особистості полягає в поєднанні своїх специфічних інтересів з інтересами іншого суб'єкта, соціальної групи, соціуму, якщо вони не суперечать із загальнолюдськими нормами моралі. Тобто справжня особистість, відстоюючи свої інтереси, на нашу думку, має діяти згідно настанов категоричного імператива І. Канта.

До чинників ціннісної парадигми ми відносимо і життєву позицію, яка отримала науковий статус як соціально-філософська категорія лише у другій половині ХХ ст. Вирішальною позицією, що впливає на її формування, є самовизначення особистості. За його допомогою відбувається самоусвідомлення своїх можливостей, нахилів, здатностей-потенцій («можу»); потреб, інтересів, бажань-інтенцій («хочу»); відносно стійких, усталених, закріплених психофізіологічних, характерологічних якостей («маю»); їх співвідношення з тими вимогами, які пред'являються в конкретній соціальній ситуації суспільством; постановка на цьому підґрунті мети та її реалізація. З огляду на те, що єдиної наукової класифікації життєвих позицій у філософській літературі поки що немає, на наш погляд, вона має базуватись на особистісній основі, внутрішній екзистенції, а вже відповідно до останньої має вибудовуватись соціальна поведінка та суспільне заняття.

Перебуваючи в динаміці, значимість компонентів ціннісної парадигми по відношенню один до одного змінюється. При одночасних змінах ціннісної парадигми в цілому або переважної більшості її компонентів та в результаті того, що вони перестають відповідати реальності, настає «переоцінка цінностей», революція цінностей як окремих індивідів, соціальних груп, класів, так і всього суспільства. Такий період в сучасній науковій літературі прийнято називати «перехідним», а явище, що супроводжує його, соціокультурною трансформацією.

У другому розділі «**Тенденції ціннісної парадигми соціуму перехідного періоду**» визначені найістотніші складові сучасної концепції особистості як цінності громадянського суспільства та досліджено тенденції щодо її реалізації в соціумі перехідного періоду; сформульований та обґрунтований вектор розвитку сучасного соціуму, який полягає у розбудові та впровадженні загальносуспільної ціннісної парадигми.

У першому підрозділі «*Особистість як цінність громадянського суспільства*» проводиться аналіз значення особистості для формування громадянського суспільства.

В роботі зазначається, що категорія «громадянське суспільство» уособлює в собі ціннісні орієнтири розвитку сучасного соціуму. Фундаментом громадянського суспільства є приватна власність, широкий пласт середнього класу, якому притаманний правовий світогляд, розвинена система правових відносин, наявність численних політичних та громадських організацій, широка мережа незалежних від держави ЗМІ. Всі означені складові можуть існувати завдяки активній діяльності особистості. Тому провідною метою сучасного соціуму є виховання таких вільних, самостійних, самодостатніх, самоврядних, тобто відповідальних особистостей (обмежених у своїх діях тільки правом), які покликані розробити та запровадити конструктивні, фундаментальні перетворення в житті суспільства. Панівними цінностями громадянського суспільства є ті, що виражають природу людини як особистості, тому є водночас загальнолюдськими істинами. Тобто у правовій державі закон має бути спрямований на захист прав і свобод людини таким чином, щоб не суперечити інтересам інших людей та суспільства в цілому. Закон має розповсюджуватись однаково як на окрему особистість, так і на державу в цілому. Важливою умовою становлення громадянського суспільства є взаємовідповідальність між державою та особистістю. Це є передумовою гармонії між останніми, яка необхідна для нормальної життєдіяльності суспільства. При цьому, лише в контексті дійсних соціальних практик, які засновані на визнанні пріоритетності громадянських прав і свобод людини, громадянське суспільство набуває справжнього змісту. В результаті проведеного аналізу сучасного вітчизняного законодавства було встановлено, що позитивні реальні зрушення мають місце. А згідно рейтингів міжнародних організацій показники розвитку громадянського суспільства в Україні значно поліпшились порівняно з іншими пострадянськими державами.

Ми підтримуємо думку багатьох вчених з приводу того, що громадянське суспільство необхідно розглядати як безкінечний процес вдосконалення, що охоплює всі сфери людського життя. Громадянське суспільство, яке прагне абсолютної гармонії, є, певною мірою, утопією, недосяжним ідеалом.

У другому підрозділі «*Сучасний вектор розвитку ціннісної парадигми перехідного періоду*» проводиться аналіз стану сучасного соціуму в аксіологічному вимірі та обґрунтовується необхідність побудови загальносуспільної ціннісної парадигми планетарного масштабу.

Сучасна Україна перебуває в перехідному періоді, який розуміється як проміжний від однієї соціально-історичної форми до іншої, в межах якого створюється історичне обличчя того чи іншого суспільства. Сучасна наука називає такий стан суспільства «макрозрушення», під яким розуміється процес соціальної еволюції, в якому досягнення меж стабільності системи ініціює біфуркацію; відкриває еру трансформації (Е. Ласло).

Розглядаючи сучасні перехідні процеси, в науковій літературі можна простежити дві основні тенденції: 1) аналіз конкретно-соціального простору,

тобто локальних соціальних перетворень (змін, що відбуваються в колишніх радянських країнах) (А. І. Кавалеров, О. В. Лісеєнко, Є. Р. Борінштейн, Л. Г. Сокурянська та ін.); 2) аналіз загальносупільного, світового процесу, який переживає весь сучасний світ (М. Булатов, Є. Бистрицький, В. Лях, В. Табачковський, А. Тостоухова та ін.). Соціокультурні обставини, в яких опинилася сучасна Україна, дозволяють охарактеризувати її становище як «подвійний перехід» – «перехід у переході». Тому для підкреслення двобічності даного процесу ми вважаємо доречним використовувати термін «перехідний період». Це процес, позначений комплексними змінами або основних елементів всієї системи, або трансформацією однієї форми його самоорганізації в іншу. Система цінностей є однією з головних показників таких змін, адже трансформаційні процеси в сучасному світі трактуються в світлі ендогенних зрушень або змін. Інтерпретують соціальні зміни саме як ендогенні такі мислителі, як Т. Х. Маршал, Мак-Клелланд, Т. Парсонс, У. Бек, І. В. Єршова-Бабенко, А. А. Кавалеров та інші. Не заперечуючи значення економічних факторів, ми погоджуємось із тим, що саме ціннісний потенціал великою мірою детермінує здібність тієї чи іншої соціокультурної системи творчо себе відтворювати, перетворюватись в предмет власної діяльності, чи, навпроти, актуалізує її до потоків руйнівних небезпек, ентропії, дезорганізації, викликам історії.

Система цінностей перехідних періодів відрізняється руйнуванням або послабленням перегородок в межах існуючої соціальної ієрархії, що відкриває більші можливості горизонтальної та вертикальної мобільності. Визначальними стають ті групові та особистісні цінності, що виражають потребу в радикальних перетвореннях соціального цілого та стимулюють вільну, творчу діяльність людей. Ці цінності-цілі не підносяться над іншими, а лише сприяють динамізмові, підривають застої. Тому перехідні періоди – це не періоди зміщення, проміскуїтету цінностей (А. Тойнбі), а періоди їх гострої боротьби, за якою стоїть пошук нових орієнтирів подальшої діяльності, вибір подальшого розвитку суспільства. На перший план виступають особистісні, а потім групові цінності, які тісно пов'язані з універсальними. Тому особистість має усвідомити індивідуальну відповідальність за все, що вона робить в цьому світі. Отже, особливість розвитку сучасної цивілізації полягає в тому, що її провідним, системоутворюючим чинником має виступати всебічна активізація як творчих, так і відповідальних людських сил. При цьому, необхідним стає «людська революція» (А. Печчеї), сутність якої полягає у зміні як термінальних цінностей-цілей, так і інструментальних цінностей особистості – її особистісних якостей.

Формування в третьому тисячолітті глобального ринку капіталів, товарів та послуг відкриває новий соціально-історичний простір, з яким пов'язується наступний етап глобалізації світової історії – трансформація соціальних цінностей та необхідність побудови загальносупільної, у планетарному масштабі, ціннісної парадигми. Тільки глобальне взаєморозуміння та розробка адекватних механізмів, завдяки яким все людство зуміє об'єднатися для

спільного добробуту, є основою для вирішення найважливіших питань (Р. Кіддер).

В основі загальносупільної ціннісної парадигми є вихідна аксіома – це уявлення особистості, як вищої цінності, що визначається в понятті нового екологічно обумовленого гуманізму, заснованого на ідеї «нового діалогу з природою», при цьому свобода мислиться як встановлення «рівноправно-партнерських» відносин з тим, що знаходиться поза людиною, з природними процесами, іншими людьми, з цінностями, культурою, з соціальними процесами.

У **висновках** наведено теоретичне узагальнення та нове рішення наукової задачі, яка полягає у соціально-філософському осмисленні особистості в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду.

Викладене у дисертації підсумовують такі узагальнюючі положення:

1. Сучасне розуміння особистості поступово починає включати в себе різні розуміння та концепції останньої. Особистість – це не лише те, що є в людині, але і знання про неї, і рефлексія, і «вигадання себе людиною». У зв'язку з ускладненням реальності сучасна особистість одночасно знаходиться в двох планах: соціетальному та вітальному (знаходячись в реальній взаємодії з іншими людьми, одночасно здатна реалізовувати власний життєвий шлях). Звідси випливає розуміння того, що джерело нашого існування, буття є не тільки в нас, але і в інших, а також в культурі. «Центр світу» не один – в нас (який співпадає з нашим «Я»), а розміщується в «трикутнику», вершини якого задані культурою, іншими і, в решті решт, власним «Я».

2. Результатом світового розвитку є утвердження «монадної особистості», здатної репрезентувати світове ціле у вигляді ціннісно-сміслового універсуму людства, його культуру та соціоетичні звершення, співвідносити себе з абсолютним моральним взірцем, тобто мова йде про моральний вектор будь-якого індивідуального світопорядку.

3. На становлення нового типу особистості мають вплив розв'язання таких проблем як «свобода та соціальна необхідність», «обумовленість особистості», «співвідношення соціетального та вітального планів», необхідність нового соціального проекту, який був би направлений на розв'язання глобальних проблем сучасності.

4. Особистість – це суб'єкт суспільних відносин, наділений тілесною та духовною організацією, що має розумну природу, свободу (в межах відповідальності) та творчий потяг. Враховуючи конкретно-наукові дані, якими володіє сучасна наука, можна виділити чотири взаємопов'язані та взаємообумовлені рівні розвитку особистості: біологічний, космічний, духовний та соціальний, які відіграють важливу роль при аналізі особистості, проте духовність найбільш повно виражає особистісну сутність людини. Вона є одним з основних важелів саморозвитку або самознищення особистості. Виділяючи природні та соціальні детермінанти формування особистості (наголошуючи на їх умовному поділі, нерозривності та взаємозв'язках), до природних детермінант ми відносимо: фізіологічні та генетичні, космічні, біосферні та географо-ландшафтні; до соціальних – суспільство та культуру.

Соціокультурна детермінація особистості здійснюється шляхом соціалізації індивіда. Соціалізація розглядається крізь призму суб'єктивного смислу, який вкладає у власні дії її учасник. Тому, людина як особистість є головним елементом суспільства, а її відмінною рисою є цілеполягання. Сучасне соціокультурне бачення – суб'єкт суб'єктного характеру взаємовідносин між основними учасниками соціалізаційного процесу. Соціалізація детермінується характером соціальних процесів в суспільстві та психологічними особливостями особистості, завдяки чому здійснюється як інтеріоризація, засвоєння системи знань, норм та цінностей, характерних для даного суспільства, так і екстеріоризація, тобто внесення в суспільство нових форм та способів життєдіяльності, шляхом створення нових культурних зразків або цінностей. А прикметою успішної соціалізації є досягнення людиною соціальної компетентності, ідентичності, виявлення соціальної активності, бажання та можливість інтеграції. Тобто людина як особистість відіграє важливу роль не лише в процесі власної соціалізації, а й впливає на формування системи цінностей соціуму. В цьому ракурсі можна говорити, що сучасна людина більш схильна до самоконструювання. Отже, при розгляді людської природи слід виходити з того, що особистість за власною генезою є космобіопсихосоціокультурним утворенням, а за своїм походженням обумовлена соціумом.

5. Ціннісна парадигма – це система аксіологічних установок, а саме цінностей і ціннісних орієнтацій, властивих для певного соціуму (соціальної групи, класу, нації, народу) в конкретний період його функціонування чи життєдіяльності, яка є однією з детермінант суспільного устрою, характеру суспільних відносин, методології різних сфер наукового пізнання, зрештою, мети, якої прагне досягнути у своєму розвитку соціум (соціальна група, клас, нація, народ). Така парадигма включає в себе множину елементів або чинників, що перебувають між собою у закономірних діалектичних взаємозв'язках і являють певну цілісну єдність, яка має власну структуру та зміст. Будучи динамічними, значимість компонентів ціннісної парадигми постійно змінюється по відношенню один до одного. Одночасні, різкі зміни переважної більшості її компонентів в результаті їх невідповідності реальності, викликають переоцінку, революцію цінностей як окремих індивідів, соціальних груп, класів, так і всього суспільства.

6. Громадянське суспільство є втіленням антропологічного вектору розвитку сучасної цивілізації, тому його стрижень – це людина в трьох її іпостасях: біологічній, соціальній та юридичній. Головною діючою особою в громадянському суспільстві є не просто людина, а особистість, характеристиками якої є: високий рівень соціального, інтелектуального, психологічного розвитку; здатність самостійно включатись в той чи інший інститут; усвідомлення себе вільним членом суспільства, тобто вільним економічно, ідеологічно та політично; володіння правами та свободами, в тому числі правом приватної власності; усвідомлення взаємовідповідальності перед суспільством. Позитивний результат діяльності громадянського суспільства, який виявляється, перш за все, у рівних можливостях громадян, приховує в собі,

водночас, ризик необмеженої свободи дій, і, як наслідок, виникає загроза індивідуалізму як окремої особистості, так і колективний. Гармонійний розвиток громадянського суспільства можливий лише за умови подолання суб'єктивного індивідуалізму на користь індивідуальності, яка разом з відчуттям належності до громади є центральною рисою громадянського суспільства та виступає рушійною силою його розвитку.

7. Духу сучасної цивілізації відповідає осмислення «нового» гуманізму як екологічно обумовленого, заснованого на ідеї «нового діалогу з природою», людській інтерсуб'єктивній комунікації, що дозволить розпочати процес спільного творення нової соціальної реальності. «Новий» гуманізм як конкретно-особистісний початок є центром сучасної ціннісної парадигми, в якому свобода мислиться як встановлення рівноправно-партнерських відносин з тим, що знаходиться поза людиною, з природними процесами, іншими людьми, з цінностями, культурою, з соціальними процесами.

8. Перехідний період позначений як «оновленням» традиційних цінностей культури, так і встановленням нових, що відображають зростання свободи людини, як особистості, її прагнення до переусвідомлення та перетворення навколишньої дійсності й самої себе. Тому на перший план виступають особистісні, а потім групові цінності, які тісно пов'язані з універсальними. У зв'язку з дією процесів інтеграції, глобалізації, що об'єднують людство в єдину цілісну систему планетарного рівня та перетворюють його на нову глобальну єдність, якій властива єдність комунікаційних та інформаційних систем, необхідним видається побудова загальносуспільної, у планетарному масштабі, ціннісної парадигми. Це можливо у зв'язку з втіленням в кожній культурі загальнолюдських соціальних та моральних цінностей, в результаті чого відмінність між ними постає не як їх культурна несумісність, а як міра реалізації неперехідних культурних цінностей, які є спільним надбанням людства, що пов'язане єдиною долею. Тому сенс історії можна розглядати як становлення, утвердження загальнолюдських цінностей та їх сприйняття всіма народами нашої планети. Під загальнолюдськими цінностями ми розуміємо духовні загальнозначущі, збагачені ідеєю творчої, «Homo intelligent» особистості.

9. Соціокультурні обставини, в яких опинилася сучасна Україна, дозволяють охарактеризувати її становище як «подвійний перехід» – «перехід у переході». Система цінностей є однією з головних показників таких змін, адже трансформаційні процеси в сучасному світі трактуються в світлі ендогенних зрушень або змін. Відповідно, найістотнішим завданням українського державотворення є побудова нового, цивілізаційного підходу до проблем створення умов розвитку особистості, тому що її соціокультурні цінності визначають наслідки її діяльності. А сутністю нової ціннісної парадигми має стати рівноцінність, рівнозначність колективного та індивідуального як умов розвитку суспільства та особистості; суспільне та особисте мають стати рівноправними ціннісними структурами, взаємопов'язаними, взаємозумовленими та заснованими на взаємовідповідальності.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Мараховська Г. Я. Аксиологічні проблеми українського суспільства в умовах глобалізації / Г. Я. Мараховська // Культура народів Причорномор'я. – 2008. - № 143. – С. 128 – 131.
2. Мараховська Г. Я. Цінності в процесах творення консолідуючої ідеології / Г. Я. Мараховська, І. А. Кадієвська // Грані. – № 2 (64). – 2009. – С. 50 – 53.
3. Мараховська Г. Я. Чинники ціннісної парадигми особистості / Г. Я. Мараховська // Наукове пізнання: методологія та технологія. – № 1 (21). – 2008. – С. 113 – 118 (Матеріали міжнародної наукової конференції, 2 – 3 жовтня 2008 р.).
4. Нарядько Г. Я. Інформаційне суспільство в аксіологічному вимірі / Г. Я. Нарядько // Перспективи. – № 1 (45). – 2009. – С. 78 – 84.
5. Нарядько Г. Я. Антропологічний вектор розвитку громадянського суспільства / Г. Я. Нарядько // Перспективи. – 2 (46). – 2009. – С. 111 – 117.
6. Мараховська Г. Я. Трансформація цінностей українського суспільства в умовах глобалізації / Г. Я. Мараховська // Матеріали міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «V Харківські студентські філософські читання» (Харків, березень 2008 р.). – С. 149 – 151.
7. Нарядько Г. Я. Особистість – мета розвитку сучасного суспільства / Г. Я. Нарядько // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія освіти як методологічна основа реформування школи (Дніпропетровськ, квітень 2009 р.). – С. 253 – 254.

АНОТАЦІЇ

Нарядько Г. Я. Особистість в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010.

Дисертація присвячена дослідженню ролі особистості в ціннісній парадигмі соціуму перехідного періоду.

Визначена роль особистості в процесі побудови громадянського суспільства та найістотніші складові сучасної концепції особистості як цінності громадянського суспільства, досліджено тенденції щодо її реалізації в соціумі перехідного періоду.

Обґрунтована необхідність становлення загальносуспільної ціннісної парадигми в контексті перехідного періоду, що об'єднає людство та перетворить його на нову глобальну цілісність, якій властива єдність комунікаційних та інформаційних чинників. Основою такої парадигми має бути творення суспільства нового типу, під яким розуміється глобальна спільність громадян, котрі утворюватимуть поліцентроване, комбіноване суспільство схоже на

єдиний організм. При цьому, розуміючи загальнолюдські цінності як духовні загальнозначущі, збагачені ідеєю творчої, «Homo intelligent» особистості, а «ядром» загальносуспільної ціннісної парадигми має стати антропологічна основа.

Ключові слова: особистість, структура особистості, «монадна особистість», ціннісна парадигма, загальнолюдські цінності, громадянське суспільство, перехідний період.

Нарядько Г. Я. Личность в ценностной парадигме социума переходного периода. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского. – Одесса, 2010.

Диссертация посвящена исследованию роли личности в ценностной парадигме социума переходного периода.

В работе исследуется проблема становления личности как ценности в дискурсе социально-философской мысли.

На основе компаративного анализа определений понятия «личность» различными гуманитарными науками было выяснено социально-философское содержание данного понятия в авторской интерпретации, выделены уровни, детерминанты, стадии становления и развития личности.

Раскрыта сущность и содержание ценностной парадигмы социума переходного периода, которая, являясь детерминантом социокультурной трансформации, включает в себя следующие факторы: социальные ценностные нормы, идеалы, цель, смысл жизни, представление о счастье, потребности, интересы, жизненную позицию, мировоззрение. Переходный период, который является определяющим для современного социума, характеризуется одновременными изменениями большей части компонентов ценностной парадигмы, в результате чего они перестают отвечать реальности; наступает «переоценка ценностей», революция ценностей, как отдельных индивидуумов, социальных групп, классов, так и всего социума. Определяющим становится поиск новых ориентиров дальнейшей деятельности, выбор дальнейшего развития социума. Обоснована необходимость становления общесоциальной ценностной парадигмы в контексте переходного периода. В работе показано, что в третьем тысячелетии открывается новое социально-историческое пространство, связанное со следующим этапом глобализации мировой истории, а именно, трансформацией социальных ценностей и необходимостью построения общесоциальной, в планетарном масштабе, ценностной парадигмы. Она объединит человечество и преобразует его в новую глобальную целостность, для которой характерно единство коммуникативных и информационных факторов. Основой такой парадигмы должно быть создание общества нового типа, под которым понимается глобальная общность граждан, образующих полицентричное, комбинированное общество похожее на единый организм. При этом, понимая общечеловеческие ценности как духовные

общезначимые, обогащённые идеей творческой, «Homo intelligent» личности, а «ядром» общесоциальной ценностной парадигмы должна стать антропологическая основа.

Определена роль личности в процессе построения гражданского общества и наиболее существенные составляющие современной концепции личности как ценности гражданского общества; исследованы тенденции её реализации в социуме переходного периода.

Раскрыты социокультурные обстоятельства, в которых оказалась современная Украина, что позволило охарактеризовать её положение как «двойной переход» – «переход в переходе». Показано, что система ценностей является одним из главных показателей таких перемен, так как трансформационные процессы в современном мире трактуются в свете эндогенных изменений. Соответственно, наиболее существенным заданием украинского государства является построение нового, цивилизационного подхода к проблемам создания условий развития личности, так как её социокультурные ценности определяют последствия её деятельности.

Ключевые слова: личность, структура личности, «монадная личность», ценностная парадигма, общечеловеческие ценности, гражданское общество, переходный период.

Naryadko G. Y. Personality in the value paradigm of society in transition. - Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of philosophical sciences, specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky. – Odessa, 2010.

The dissertation is devoted to studying of the personality's role in the value paradigm of society in transition. Here is defined the role of personality in building a civil society and the most essential components of the modern concept of personality as a value of civil society, and the trends regarding implementation of a person in the society in transition.

Here is substantiated the need of development a general social paradigm of values in the context of transition, which unites humanity and transforms it into a new global integrity, that is characterized by unity of communication and information factors. This paradigm should have creation of a new type of society as a basis; this type means the global community of citizens, who constitute a polycentric, combined society working as a single organism. In addition, while we understand universal values as generally valid, enriched with an idea of the creative, «Homo intelligent» personality, so the anthropological basis has to become a "core" of general social paradigm of values.

Key words: personality, personality structure, “monad personality”, paradigm of values, universal values, civil society, transition.